

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА**

АЛБЕНА СТЕФАНОВА ТОДОРОВА

**ИЗВЪНУЧИЛИЩНА ВЪЗПИТАТЕЛНА ДЕЙНОСТ
С ДЕЦА БЕЖАНЦИ В БЪЛГАРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертация за присъждане на образователна и научна степен
„Доктор“
по научна специалност Теория на възпитанието и дидактика**

**Научен ръководител:
доц. д-н Сийка Чавдарова-Костова**

**Официални рецензенти:
проф. д-р Вяра Гюрова
проф.д-р Лиляна Тодорова**

София, 2011 г.

Дисертацията е насочена за защита от катедра „Теория на възпитанието“ на Факултета по педагогика при СУ „Свети Климент Охридски“.

Дисертационният труд е структуриран в увод, три глави и заключение - резюме, списък с използваната литература и приложения. Общият обем е 301 страници.

Заседанието на журито за защита на дисертационния труд ще се състои на 28.03.2012 г., в 9 ч., Зала № 1, Софийски университет „Свети Климент Охридски“

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
УВОД	5
ПЪРВА ГЛАВА. Теоретични аспекти на проблема за извънучилищните възпитателни дейности с деца бежанци в България	8
I.1. Децата бежанци в рамките на миграционните процеси	8
I.1.1. Специфика на миграционните процеси и мястото на бежанците в тях в края на XX и началото на XXI век	8
I.1.2. Отражение на миграционните процеси върху децата бежанци	9
I.2. Основни проблеми в процеса на интеграция на децата бежанци в България	10
I.2.1. Интеграция на бежанците в приемащата страна – детерминанти и очаквания	10
I.2.2. Нормативна осигуреност на бежанския статут и реалности на интеграцията на децата бежанци в България	12
I.3. Децата бежанци в структурата на българската образователна система	15
I.3.1. Реализация на правото на образование на децата бежанци в България	15
I.3.2. Основни проблеми, свързани с образованието на децата бежанци в България	16
I.4. Аспекти на проблема за извънучилищните възпитателни дейности с деца бежанци	17
I.4.1. Извънучилищни възпитателни дейности. Същност и особености	17
I.4.2. Възпитателни дейности с децата бежанци, реализирани от извънучилищни институции	18
I.4.3. Реализиране на различни видове възпитание с деца бежанци в извънучилищни условия	19
I.4.3.1. Дейности в сферата на интелектуалното възпитание	19

I.4.3.2. Дейности в сферата на нравственото възпитание	21
I.4.3.3. Дейности в сферата на интеркултурното и патриотичното възпитание	23
I.4.3.4. Дейности в сферата на екологичното възпитание	25
I.4.3.5. Дейности в сферата на естетическото възпитание	26
ВТОРА ГЛАВА. Извънучилищни дейности с деца бежанци, реализирани в периода 2002-2011 г. в България	27
II.1. Реализиране на възпитателни дейности в сферата на интелектуалното възпитание	28
II.1.1. Обучение по български език на деца бежанци	28
II.1.2. Осъществяване на екскурзии като извънучилищна възпитателна форма	30
II.2. Реализиране на възпитателни дейности в сферата на нравственото възпитание	30
II.3. Реализиране на възпитателни дейности в сферата на интеркултурното и патриотичното възпитание	31
II.4. Реализиране на възпитателни дейности в сферата на екологичното възпитание	33
II.5. Реализиране на възпитателни дейности в сферата на естетическото възпитание	34
ТРЕТА ГЛАВА. Анализ на продукти от творческа дейност на деца бежанци	37
Заклучение – резюме	38
Модели за реализиране на възпитателни дейности в различни възпитателни области	45
Публикации по темата на дисертацията	50

УВОД

Съвременният облик на европейските общества се характеризира с културно многообразие, съвместяващо различни етноси, религии, езици, традиции. Във връзка с това социалните отношения би трябвало да се основават на ценности като толерантно отношение към различията, приемане на културното многообразие и значимостта на всяка традиционна култура, което предполага преодоляване на стереотипното мислене, свързано с изградените представи за „другия човек“ и отношението към него.

Една от социалните групи, определяна като „другите“ в обществото е тази на **бежанците**. Сред тях **децата бежанци** са най-уязвимата категория. **Реализирането на ефективна закрила** на тези деца предполага **успешното им социално включване и задоволяване на техните образователни, възпитателни и социални потребности**. В тази връзка особено значима е ролята на **цялостната извънучилищна дейност**, осъществявана от различни държавни и неправителствени институции у нас.

С децата бежанци се реализира **извънучилищна възпитателна дейност** в областта на: **интелектуалното възпитание, нравственото възпитание, интеркултурното и патриотичното възпитание, екологичното възпитание и естетическото възпитание**.

Особено значимо за децата бежанци е участието им в дейности, свързани със запазване на тяхната културна идентичност, като се има предвид уникалната им същност на хора, носещи характерните особености на две, а в нередки случаи и на три култури. При реализирането на извънучилищни педагогически дейности с тези деца във връзка с ефективната им подготовка за училище, ключово място заема **обучението по български език**.

Обект на дисертационното изследване е педагогическата работа с деца бежанци в България.

Предмет са извънучилищните възпитателни дейности, реализирани с деца бежанци в България.

Цел на изследването е установяване на съдържанието на основните видове възпитателни форми, методи и средства за осъществяване на извънучилищни възпитателни дейности с деца бежанци в България.

Задачи:

1. Изясняване на проблема за миграционните процеси и отражението им върху децата бежанци.
2. Изясняване на основните проблеми в процеса на адаптация и интеграция на децата бежанци в България.
3. Очертаване на основните възможности за извънучилищни възпитателни дейности с деца бежанци в областта на интелектуалното, нравственото, интеркултурното, патриотичното, екологичното и естетическото възпитание.
4. Организиране и осъществяване на комплекс от извънучилищни възпитателни дейности в условия на детски летен лагер.
5. Осъществяване на анализ на продукти от детска творческа дейност.
6. Обобщаване на резултатите от емпирична педагогическа дейност, осъществена с деца бежанци в извънучилищна възпитателна среда.

Извънучилищните възпитателни дейности се явяват ключов аспект в процеса на социално включване, тъй като в най-висока степен допринасят за повишаване на образователните възможности на децата бежанци, способстват за повишаване на техния психосоциален статус. Също така тези дейности осигуряват възможност за поддържане и съхраняване на културната идентичност. Всичко това допринася за ефективно осъществяване на закрила на децата бежанци, за защита на техните права, а следователно и за оптималното протичане на процеса на интеграция. Посоченото е и основание за формулиране на хипотезата на дисертационния труд.

Хипотеза: Ако има добро планиране, организиране и провеждане на извънучилищни възпитателни дейности с деца бежанци, то могат да бъдат създадени необходимите предпоставки за процеса на оптимално включване на тези деца в българската образователна система.

Изследователски методи: теоретичен анализ по темата на дисертационното изследване, осъществяване на практическа възпитателна дейност, анкетиране, наблюдение, интервю, контент–анализ, математико-статистически методи за обработка на резултатите.

ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА ПРОБЛЕМА ЗА ИЗВЪНУЧИЛИЩНИТЕ ВЪЗПИТАТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ С ДЕЦА БЕЖАНЦИ В БЪЛГАРИЯ

1.1. Децата бежанци в рамките на миграционните процеси

1.1.1. Специфика на миграционните процеси и мястото на бежанците в тях в края на XX и началото на XXI век

Миграционните процеси днес са неизменен дял от процесите на глобализацията. **Миграционните процеси** са сложни като структура и като форма на проявление и са детерминирани от редица **фактори**, оказващи силно въздействие върху посоките и мащабите на миграцията, а именно: социално-икономически, природни, психологически, етнически, политически и религиозни. Факторите, които въздействат най-комплексно върху процеса на мигриране, са социално-икономическите. Те отразяват специфичния облик на обществените явления и са свързани с определена регионална и държавна политика на различни страни в света.

В края на XX век, особено през 90-те години, бежанските миграции като явление протичат динамично и в много по-големи мащаби в сравнение с минали периоди. „През последните десетилетия **миграцията** несъмнено се е **ускорила** и **разнообразила**. Обикновено се правят три разграничения – между вътрешна и трансгранична, между насилствена и доброволна и между перманентна и временна миграция“.¹

Днес голяма част от европейските страни предоставят убежище на мигранти, които са напуснали принудително своите страни на произход – бежанците. Бежанците напускат родната страна поради възникване на военни или граждански конфликти.

Нашата страна също предоставя хуманитарен статут и убежище на бежанци. Географското положение на Република България, намираща се близо до

---

¹Кинг, Р. История на човешката миграция. Великобритания. 2007. с. 8.

границата на различни континенти, както и фактът, че страната ни е член на Европейския съюз, я определят като потенциална приемаща страна за мигранти. „През последните 20 години България постепенно минава през следните етапи – от страна на произход на мигранти през транзитна страна на миграционни потоци от Изток към Запад към страна, крайна дестинация за мигранти“.² Въпреки че броят на мигрантите се е увеличил през последните години, като цяло той не е голям. Сред хората, участващи в миграционните процеси, има една особена категория – това са **децата бежанци**.

I.1.2. Отражение на миграционните процеси върху децата бежанци

Върху децата бежанци, които са неделима част от бежанските потоци, оказват влияние различни фази от миграционните процеси.

Децата бежанци се намират под негативното влияние на процесите и явленията, свързани с втората фаза на миграционните процеси - придвижване от родната страна в посока към друга страна, което е свързано с преследване, бягство или престой в бежански лагер.

Във връзка с третата фаза на миграционните процеси, свързана с пребиваването в приемащата страна, сред основните **фактори, забавящи процеса на социална интеграция на децата бежанци**, могат да бъдат посочени: проблеми в семейството, имащи различно естество и затруднение в процеса на приемане от страна на обществото на приемащата страна. Това може да доведе до възникване на редица **проблеми, свързани с психосоциалното развитие на децата, тяхното възпитание, възможности за възпитание, адаптиране и обучение в условията на приемащото общество**.

Сложен и продължителен е процесът на адаптиране на децата бежанци към условията и изискванията на образователната система на

---

²Кръстева, А. Фигурите на бежанеца. С., 2006. с. 133.

приемащата страна. Като носители на своята културна идентичност, религиозна принадлежност и често след продължителен период на стрес, тези деца са изправени пред редица **предизвикателства, свързани с тяхното включване в училищното обучение и социализацията им.**

Особено значима е **ролята на училището и на педагозите,** работещи с деца бежанци, във връзка спредоляване на негативното влияние на миграционните процеси.

Една от **основните задачи** на социално-педагогическата и **възпитателната работа** с тези деца е свързана с **преодоляване на състоянието на стрес,** както и с **възстановяване на усещането за нормалност в техния живот** чрез постепенно структуриране на ежедневието им в една **благоприятна и позитивна среда.**

Във връзка с **трудностите** при „вписването“ в учебно-възпитателния процес, от значение е фактът, че голяма част от децата поради различни причини не са имали възможност да посещават училище. В тази връзка ролята на училището и на педагозите е изключително отговорна, дори ключова, като **фактор, подпомагащ в най-голяма степен процеса на адаптация и интеграция на тези деца.**

В процеса на педагогическата работа децата бежанци трябва да бъдат насочвани към такива дейности, които ще способстват за намаляване на силата на негативното въздействие от преживяванията от периода на придвижване, ще създадат предпоставки за активиране на техните познавателни способности и на желанието им за включване в живота на връстниците като тяхна естествена социална среда.

I.2. Основни проблеми в процеса на интеграция на децата бежанци в България

I.2.1. Интеграция на бежанците в приемащата страна – детерминанти и очаквания

Според действащото международно законодателство бежанците имат **право на закрила** и могат да потърсят и получат **убежище**, което е тяхно **основно човешко право**.

В Универсалната декларация за човешките права от 1948 г. се посочва, че „всеки има право да потърси и намери убежище в друга страна поради причини на преследване“ /чл. 14/.

По силата на международните споразумения и Декларацията за човешките права от 1948 г. всяка страна членка предоставя убежище на лице, което е бежанец, и се задължава да пази човешките му права и правото на безопасно пребиваване на територията ѝ, докато бъде взето решение за статута му. „Предоставянето на убежище е миролюбив и хуманитарен акт на държавния суверенитет и не се определя като негативен от никоя страна, включително и от страната на произход“.³

Правата на децата бежанци са гарантирани от Конвенцията на ООН за правата на детето. Конвенцията за правата на детето от 1989 г. включва зачитане на правото на живот, здраве, образование, социалните и политическите права на децата бежанци. В Конвенцията се посочва, че „страните трябва да предоставят права не само на децата, които са граждани на съответната страна, но и на всички деца, включително и на бежанците, пребиваващи на територията им“.⁴

Прилагането на основните принципи на интеграцията на мигрантите в страните от Европа, както и на международния опит в прилагането на определени политики, касаещи интеграцията на бежанците, са необходимата предпоставка за успешно протичане на процеса на адаптация и интеграция. У нас съществува добра нормативна база, която обхваща дейности, свързани с

---

³Kohen, R. Selfhelp Activity among Internally Displaced People. Rights have no Borders. Worldwild Internal Displacement.Oslo.1998. с. 19.

⁴Конвенция на ООН за правата на детето, приета на Общо събрание на ООН, 1989 г.

цялостния процес на интеграция на децата бежанци – чрез **социално подпомагане, образование** и др.

България като страна от Европейския съюз, и като страна, имаща утвърдени практики при работата с бежанци, базира своята нормативна уредба в съзвучие с общите основни принципи на политиката за интеграция на имигрантите в Европейския съюз. Тези принципи са приети от Съвета по правосъдие и вътрешни работи на 19.11.2004 г. и обхващат различни аспекти от интеграционния процес.

Интеграцията на децата бежанци може да бъде осъществявана оптимално, ако обществените отношения се основават на **принципите на интеркултурността**, предполагащи като **една от основните ценности толерантността** и ако се гарантира **запазването на културната им идентичност** като неделима част от процеса на тяхното социално развитие, което протича паралелно с приобщаването им към нормите и традициите на приемащото общество.

Основно условие в процеса на интеграция е **добрата политика на включване при училищното обучение на децата бежанци**. У нас във връзка със спазване на изискванията на нормативната уредба, след провеждане на процедурата за предоставяне на закрила, водещо значение имат „най-добрите интереси на детето“.

1.2.2. Нормативна осигуреност на бежанския статут и реалности на интеграцията на децата бежанци в България

Съобразно редица международноправни документи в много страни функционира **мрежа от институции**, които отговарят за интеграцията на чужденците към обществените условия в страната на пребиваване. У нас институциите, ангажирани с тази дейност, са: различни министерства, държавна агенция и неправителствени организации.

Съставът на бежанската общност в нашата страна е много **динамичен** и се променя постоянно. През последните 15 години се постигнаха **положителни промени**, свързани с процеса на интеграцията на бежанците в българското общество. Това е резултат от съвместната дългогодишна работа на Представителството на Върховния комисар на ООН за бежанците в Република България, Държавната агенция за бежанците при Министерски съвет и партньорите по проекти.

В началото на 90–те години на ХХ в. се правят редица промени в нормативната уредба в нашата страна, свързани с установяване статута на бежанците и с **ускоряване на процеса на успешната им интеграция**. През 1993 г. Република България ратифицира Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. и Протокола за статута на бежанците от 1967 г.

С приемането на Закона за бежанците през 1999 г., новия Закон за убежището на бежанците от 2002 г. и редица нормативни актове и документи, регламентирани правата и задълженията на бежанците, се поставят основите на политиката на интеграция. С приемането на тези закони в нашето законодателство се отразяват **съвременните международни и европейски стандарти** в областта на производството за предоставяне на закрила, приемането и интеграцията на бежанците. Също така бяха осъществени редица изменения и допълнения към различни закони: Закон за здравното осигуряване, Закон за насърчване на заетостта, Закон за социалното подпомагане, Закон за убежището и бежанците.

Насоките на интеграционния процес се определят от **Националната програма за интеграция на бежанците в Република България** от 2005, приета от **Министерски съвет** на 26.05.2005 г. Разработената Национална програма се основава на **правата на човека** и правото на убежище като **основно човешко право**. В нея се регламентират дейностите на държавните и неправителствените организации, насочени към създаване на икономически, социални, политически и културни предпоставки за

интеграцията на бежанците в българското общество в съответствие с Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г., Протокола за статута на бежанците от 1967 г. и други международноправни документи. Периодът за функциониране на Националната програма за интеграция на бежанците първоначално е определен за 2005-2007 г., следващият е за 2008-2010 г., а понастоящем периодът е за 2011-2013 г.

Процесът на адаптацията и интеграцията на децата бежанци е свързан с реализиране на широк кръг от дейности, касаещи различни аспекти на социалната и социално-педагогическа работа. В Националната интеграционна програма са заложили редица дейности, свързани с производството и предоставянето на закрила, придобиване на гражданство, здравеопазване, социални грижи, образование, както и работа в насока на успешна интеграция и на непридружени деца. Сред най-належащите нужди на тази група деца е „достъпът до интензивно **обучение по български език**, което да им даде **възможност за бързо включване и интегриране в образователната система** и да ги подготви за самостоятелен живот след напускането на дома“.⁵

Във връзка със социалната интеграция на децата бежанци съществуват различни **трудности**, произтичащи от: взаимодействието с културни, социални, икономически и други, свързани със заобикалящата среда, фактори (в по-ранния етап на установяване в приемащата страна това са преди всичко финансови проблеми, културен шок, прояви на расизъм, безработица, здравни проблеми); основни промени в структурата на семейството; различен или малък образователен опит.

Бежанските семейства се стремят да **поддържат своята традиционна култура** в рамките на семейството и общността. Родителите желаят да предадат на своите деца ценностите на културата на произхода. Според много от бежанците основен фактор за съхраняване на традицията е

---

⁵Рангелова, В. Закрила на децата бежанци в България, С., 2005. с. 41.

поддържане на тесни контакти с хора от тяхната общност. Самите деца, под влияние на новата среда, често търсят по-голяма свобода в поведението, облеклото и общуването с връстниците. Във връзка с оптималното интегриране на децата бежанци основен приоритет е достъпът до образование.

I.3. Децата бежанци в структурата на българската образователна система

I.3.1. Реализация на правото на образование на децата бежанци в България

Осъществяването на ефективна закрила на децата бежанци на първо място е свързано с гарантиране на правото на образование.

Броят на децата бежанци, обучаващи се в българските училища, не може да бъде точно определен, тъй като той се променя в зависимост от различните фактори, пораждащи бежански потоци.

У нас съществува **добре регламентирана законова уредба**, гарантираща достъпа до образование на децата бежанци.

Училището като институция в голяма степен подпомага децата бежанци в процеса на адаптация към условията в новата страна. **Придобиването на образование** открива множество **възможности за реализация** на тези деца както в нашето общество, така и при завръщането им в родната страна.

Като цяло **родителите** имат **положителна нагласа** и подкрепят децата да посещават училище. Самите деца, които са ученици, имат **добра мотивация за обучение**.

За успешното включване на децата бежанци към българското училище и тяхната социална интеграция допринася дейността на извънучилищните институции, чиито програми допълват кръга от дейности,

заложен в Националната програма за интеграция на бежанците. Възпитателните и образователните дейности имат различни функции, цели и задачи и са насочени към **намаляване на образователните дефицити и подобряване на учебните резултати** на децата бежанци. Реализирането специално на езиково обучение е сериозна предпоставка за развитие на способностите за учене на децата и на възможностите им да се справят с изискванията на българското училище.

I.3.2. Основни проблеми, свързани с образованието на децата бежанци в България

Интегрирането на децата бежанци в българската образователна система е важен момент от тяхната социална интеграция. В процеса на включване на децата от този контингент в училище оказват влияние редица **фактори**, някои от които могат да бъдат определени като **негативни**, а именно: липса на достатъчни познания по български език, невъзможност от страна на родителите да оказват помощ и подкрепа на децата си при подготовката на уроците, ограничени финансови средства на семейството, трудно адаптиране към училищната среда поради честата смяна на училище.

Сред основните трудности, свързани с училищната адаптация, са „трудностите, които се появяват във връзка с усвояването на новата социална роля, овладяване на особеностите на взаимоотношенията между ученици и учители, между съученици, изпълнение на училищните норми и правила“.⁶

От особено значение за преодоляването на негативните фактори, имащи различна продължителност на въздействие върху децата бежанци, и във връзка с успешното им приспособяване към училищните условия, е **мястото и ролята на учителите**. **Емоционалната подкрепа** на децата бежанци е необходимо условие при провеждане на добра интегративна политика в

---

⁶ Давидков, Цв. Училище за учители. С., 2009. с. 92.

училище. **Създаване на благоприятен климат и преодоляване на стереотипното мислене** са основните задачи на учителите, които трябва да установят **положителни отношения** между учениците в клас, в който се обучават деца с различна културна идентичност.

Едно от най-важните условия за успешно включване на децата бежанци в учебно-възпитателния процес и в цялостния училищен живот, е **социалната им интеграция** към общността /класа, випуска/. Учителят трябва да насочи усилията си към организиране на дейности с **позитивен социализиращ ефект** върху децата с цел формиране на отношение на сътрудничество и преодоляване на социалната дистанция. В рамките на българското училище такива дейности обикновено се провеждат в час на класа.

I.4. Аспекти на проблема за извънучилищните възпитателни дейности с деца бежанци

I.4.1. Извънучилищни възпитателни дейности. Същност и особености

Извънучилищните и извънкласните педагогически дейности предоставят богати възможности за обучение и възпитание на децата от различни възрасти. Осъществяването на педагогическа работа в извънучилищни условия позволява да бъдат задоволени определени социални и образователни потребности на децата, да бъдат обогатявани и развивани техните знания и умения в зависимост от интересите им.

Съобразно спецификата на съответното възпитателно направление се определя и характера на методиката при реализиране на различните дейности.

„Целесъобразният избор на форми и методи за индивидуална и групова дейност, многообразието и многовариантността, търсенето на нестандартни решения в организирането, както и максималното използване на разнообразието от форми, осигуряват висока ефективност на възпитателния процес“.⁷

Основните функции на извънучилищните и извънкласните дейности са: **„формираща** – съдейства за формирането на позитивно отношение към знанието и умения за опазване на езика, историята и др.; **развиваща** – свързва се с разработването и реализирането на дейности, стимулиращи и развиващи творческото начало у всяко дете и младеж; **развлекателна** – съдейства за организирането на форми за позитивно осмисляне на свободното време на децата и младежта, за психическото им разтоварване и за личностната им изява; **информационна** – осигурява обмен и натрупване на информация за процеси и явления, протичащи сред децата и младежта; **комуникативна** – съдейства за създаване и реализиране на връзки на сътрудничество на междуличностно, междуобщностно и др. равнище; **коригираща** – осигурява условия за превантивна работа за деца в риск.“⁸

Извънучилищните възпитателни дейности предоставят широки възможности за подпомагане на училищното обучение, за развитие на творческите способности на децата, за стимулиране на желанието им за социална активност.

I.4.2. Възпитателни дейности с деца бежанци, реализирани от извънучилищни институции

У нас в извънучилищни условия съществува добре изградена мрежа от организации, осъществяващи различни дейности с деца бежанци, част от които с педагогически характер.

⁷Жирякова, П. Накъде след уроците. Пл., 1995, с. 97.

⁸Грудева, М. Педагогика на извънучилищната дейност. (Състояние, проблеми, модели). Варна. 2004. с. 31-33.

В изпълнение на Националната програма за интеграцията на бежанците работят различни институции – основно Държавната агенция за бежанците, и неправителствени организации, сред които водещо място заема Бежанско-мигрантската служба на Български червен кръст. Различните по форма и съдържание дейности се осъществяват по възпитателни направления. Във връзка с реализирането на успешна социална интеграция на децата бежанци се провеждат курсове за обучение по български език, както и различни по своята насоченост образователни и възпитателни дейности. На бежанците се предоставят различни възможности за съхраняване на културата на произхода чрез отбелязване на различни празници, подготовка на тържества, работа по клубове, организиране на тематични изложби и др.

I.4.3. Реализиране на различни видове възпитание с деца бежанци в извънучилищни условия

I.4.3.1. Дейности в сферата на интелектуалното възпитание

Заниманията в областта на интелектуалното възпитание в извънучилищни условия в най-голяма степен **благоприятстват обогатяването и разширяването на знанията** на децата в различни области на научното познание. Неформалната обстановка създава допълнителна мотивация, която засилва познавателните интереси на децата. В рамките на определени извънучилищни институции с децата бежанци се реализират различни дейности с образователен характер. Освен езиково обучение, се провеждат и занимания по други учебни предмети.

Целите на дейностите, реализирани в областта на интелектуалното възпитание в условията на летен детски лагер, основно са ориентирани към **затвърждаване и разширяване на знанията** на децата бежанци, придобити в училище.

Обучение по български език. Практическото овладяване на български език е детерминирано от различни фактори: семейна среда, обучение в училище, среда на съученици и връстници, мотивация от страна на самите деца, участие в различни извънучилищни дейности. По-голямата част от родителите държат на образованието на своите деца и са на мнение, че децата им ще се интегрират успешно, овладявайки български език.

Децата обаче изпитват реални затруднения във връзка с обучението си, тъй като родителите не могат да им помагат при подготовката на уроците в домашни условия, а също и поради липсата на учебни помагала. Малко семейства могат да си позволят да осигурят такива за децата си.

Училищната среда като цяло оказва благоприятно въздействие върху децата бежанци, посещаващи училище, тъй като интензивното педагогическо взаимодействие и контактът с връстниците оказват положително влияние върху обогатяването на комуникативния им опит.

От голямо значение за успешното овладяване на български език също така е и личната мотивация на децата, ето защо е необходимо те да бъдат насърчавани в езиковата си практика.

Извънучилищните институции имат значителен принос в езиковото обучение на децата бежанци, което в най-голяма степен е свързано със задоволяване на комуникативните им потребности.

За нуждите на езиковото обучение в Държавната агенция за бежанците има специално разработена програма за курса на обучение от преподаватели по български език. Съобразен е и подборът на различни форми, методи и средства за обучението с цел постигане на максимална ефективност.

Интензивни езикови курсове за деца бежанци се провеждат също така и в Бежанско-мигрантската служба на Български червен кръст. Една от формите на обучение по български език е летен детски лагер, който се организира ежегодно. В извънучилищни условия комбинирането на

традиционни и нетрадиционни методи за езиково обучение, съчетаването на урочни и неурочни форми, както и използването на широк набор от средства, способстват за това децата успешно да овладеят езиковия материал. Прилагането на различни методически похвати, организирането на творчески занимания и игри, способства за повишаване на интереса на децата към езиковото обучение. В хода на заниманията те имат възможност да се включат в различни творчески задачи, да участват в драматизации по литературни произведения или народни приказки. По време на летните лагери с децата бежанци се реализират и занимания с учебен характер, които са свързани с учебните предмети география и история. Те протичат в по-свободна форма и са тематично обособени, което определя и вида на заниманията.

I.4.3.2. Дейности в сферата на нравственото възпитание

Нравственото възпитание има ключово място в развитието на детската личност.

То е свързано с изграждане на определени социални умения, основаващи се на основните морални принципи, включващи и умения за общуване. Формирането на нравствено съзнание у детето е свързано с осмислянето на същността на различните етични категории и нравствени ценности. Пълноценната социализация и развитието на детето до голяма степен зависят от това доколко то е овладяло нравствените норми и традициите, утвърдени в обществото.

Една от основните нравствени ценности е **толерантността**. Съвременното съдържание на понятието „толерантност“ включва приемането на **културните различия в мултикултурното общество**. В Декларацията за принципите на толерантността разбирането за толерантност се възприема

като „най-ефективното средство за профилактика на нетърпимостта, в отстояване на собствените права“, „най-важният принцип и необходимо условие за мира и социално-икономическото развитие на всички народи“.⁹

Възпитанието в толерантност трябва да бъде насочено към осмисляне на отделните аспекти на толерантността в общуването между децата, към овладяване на **положителни нагласи и стереотипи на поведение**, намиращи проявления в изграждането на умения за междуличностно общуване в духа на взаимно уважение, разбирателство, съпричастност и ненасилие, както и на умения за приемане на различни гледни точки, проява на интерес към другия и възможност за сътрудничество.

Различни са факторите, оказващи влияние върху формирането на нравствения облик на децата бежанци, определящи насоките на процеса на позитивна промяна в представите и нравствените ценности, поведение и комплексно изграждане на нравствената им култура. Като такива биха могли да бъдат посочени: семейство, училищна среда, ученическа общност. В бежанските семейства родителите възпитават своите деца в духа на традициите на културата на произхода, чиито нравствени ценности отразяват представите на техните общества /свързани с националността, етноса, религията и др./. Ученическата общност, част от която стават децата бежанци, посещаващи училище, има положително влияние върху тяхното поведение и умение да общуват с околните. Освен това общуването със съучениците способства за създаване на трайно усещане за емоционален комфорт за децата бежанци. Причина за това е фактът, че те попадат в естествена за възрастта си среда, в която могат да споделят еднакви ценности и интереси. Често децата установяват трайни приятелства със своите съученици. Това се явява сериозна предпоставка за развитие на умения за толерантно общуване, основаващо се на взаимно уважение и сътрудничество.

---

⁹Декларация за принципите на толерантността. Генерална конференция на ЮНЕСКО. 16.11.1995.

1.4.3.3. Дейности в сферата на интеркултурното и патриотичното възпитание

В условията на интеркултурно взаимодействие могат да бъдат посочени две основни насоки при осъществяване на възпитателен процес, а именно **развитие на межкултурния диалог** и отчитане на **стойността на културното богатство** на всеки един народ.

Редица документи регламентират различните нива на социални взаимоотношения, включващи идеите на интеркултурността и интеркултурното възпитание.

Съвременните обществени условия и отношения поставят определени акценти при общуването в мултикултурна среда. Те са свързани с утвърждаването на ценностите, залегнали в Декларацията на хилядолетието, приета през 2000 г. от ООН, които са: **свобода, равенство, толерантност, солидарност и обща отговорност**.

Във връзка с изграждането на **социални отношения в контекста на толерантността** се определят и основните задачи на интеркултурната педагогика. „Тя е насочена към разкриване на различията в начина на живот, езика, мисленето, религията, храна, облекло, празници и пр. особености на „другите“ на „различните от нас“ и формиране на познания за тях“.¹⁰

Една от възможностите за реализиране на интеркултурно възпитание е извънучилищната възпитателна дейност. С децата бежанци в България се провеждат различни дейности в контекста на **патриотичното и интеркултурното възпитание**. Те се инициират от държавни институции и неправителствени организации, главно в лицето на Държавната агенция за бежанците и Български червен кръст, както и в рамките на самите бежански общности.

---

¹⁰Чавдарова-Костова. С. Интеркултурно възпитание. С., 2001. с. 38.

Осъществяването на интеркултурна комуникация между представителите на различни бежански общности допринася за **преодоляване на културната дистанция**, която неизменно съществува в съвременните общества. Включването на децата във възпитателни дейности способства за **опознаване на културните традиции на различни народи и установяване на сходствата и различията по отношение на език, светоглед, празнична обредност и др.**

Този вид дейности способстват също така и за **поддържане на самосъзнанието** на децата бежанци, свързано с традиционната култура на произхода, за **самоопределянето им като носители и популяризатори на културната традиция на своя народ**. Съхраняването на културната идентичност, с което се реализират практически идеите на **патриотичното възпитание**, разбира се, се осъществява най-пълноценно в рамките на бежанските общности. Участието на децата бежанци в културния живот на общността им способства за формиране на представи, свързани с **културната традиция и културните ценности**, както и с обогатяване на представите за самия себе си като част от процеса на **културното самоопределяне**.

Всяка бежанска общност, която се е обособила с течение на времето в дадена страна, полага усилия, насочени към **съхранение на културната идентичност**, чрез провеждане на различни по вид дейности с организиран характер, в които взимат участие всички нейни членове. Чрез участието си в традиционната културна практика децата обогатяват и усъвършенстват своя **социален опит** и съхраняват традициите на своя етнос или народ, разбират и осмислят елементите на традиционната култура.

Такива дейности са например: отбелязване на различни за бежанските общности **традиционни празници**, провеждане на **детски тържества** и организиране на **благотворителни обеда**. Те са организирани съвместно от Бежанско-мигрантската служба и Съвета на жените бежанки в България.

Участието в тези извънучилищни дейности допринася за това у децата бежанци да се формира положително отношение към културната традиция – както към своята собствена, така и към тази на другите народи. Това е предпоставка за проява на интерес и **уважение към различната културна идентичност** в рамките на едно многокултурно общество и предпоставка за развитие на интеркултурен диалог.

I.4.3.4. Дейности в сферата на екологичното възпитание

Един от най-важните проблеми на нашето съвремие е опазването на природата.

Екологичното възпитание е свързано с формирането на екологично съзнание и поведение на личността. Участието на децата в различни по форма и насоченост извънучилищни дейности, реализирани в сферата на екологичното възпитание, допринася за това те да разберат необходимостта и начините за оптимално взаимодействие при общуването с природата. Включването на децата в различни видове дейност способства за изграждане на **нравствено отношение към природата и за формиране на екологични навици**.

При реализиране на възпитателни дейности в областта на екологичното възпитание на децата бежанци се предоставя **възможност за реално общуване с природната среда**. Контактът с природата и опитът, който децата натрупват при опознаването на различни обекти от природата в планината, подпомагат формирането на правилна нагласа към природната среда, свързана с опазването ѝ. В условията на детски летен лагер децата бежанци се включват в различни по форма дейности, каквито са **излетите, тематичните занимания** и др.

I.4.3.5. Дейности в сферата на естетическото възпитание

Цел на естетическото възпитание е изграждане на емоционално и естетическо отношение към обекти и явления от околната среда.

Заниманията с изкуство и цялостната дейност в сферата на естетическото възпитание оказват широко въздействие върху развитието на личността.

В извънучилищни условия на децата бежанци се предоставят възможности за занимания, свързани с изкуство, които съобразно определените цели, реализират различни по своята същност задачи от областта на естетическото възпитание. Това способства децата да изградят естетическо отношение към действителността. Особено ефективни за развитието на знанията и уменията на децата в тази възпитателна сфера са заниманията в областта на **изобразителното и театралното изкуство**.

В извънучилищни условия също така се провеждат **арттерапевтични дейности**, основната цел на които е да се **премахне негативното влияние** на различни фактори, които забавят развитието на децата. Положителният ефект от участието в тези дейности допринася за ускоряване на процеса на социализация и за подобряването на учебните им постижения.

Творческият характер на дейностите в областта на различните видове изкуства способства за **повишаване на интереса към изкуството** като цяло, а също така допринася и за **повишаване на самочувствието** на децата.

ВТОРА ГЛАВА. ИЗВЪНУЧИЛИЩНИ ВЪЗПИТАТЕЛНИ ДЕЙНОСТИ С ДЕЦА БЕЖАНЦИ, РЕАЛИЗИРАНИ В ПЕРИОДА 2002 – 2011 г. В БЪЛГАРИЯ

Във втора глава са представени **дейностите**, реализирани в различни възпитателни сфери, които са осъществявани основно по време на **летни детски лагери**, организирани от Бежанско-мигрантската служба на Български червен кръст. Провежданите **лагери** като специфична форма на възпитание и обучение допринасят за успешното **подпомагане на процеса на адаптиране на децата бежанци към учебните изисквания в училище** като част от тяхната **цялостна социална адаптация**. Такива лагери се провеждат от 2000 г.

Децата, участващи в лагерите, са на възраст от 5 до 18 години. По-голямата част от тях посещават българско училище. Някои от децата живеят в България от десет и повече години, други са в страната ни от месеци.

Дневният режим на всеки летен лагер включва четири часа **езиково обучение**, а след това **организиран или свободни неучебни занимания**.

За децата бежанци лагерите предоставят възможност за обогатяване на **социокултурните компетентности** чрез участие в дейности, свързани с **опознаване на характерните особености на различни култури, както и с формиране и развитие на умения за толерантно общуване и за проява на интерес към чужди култури и съхраняване на собствената културна идентичност**. От особено значение е и фактът, че в среда, различна от тази на училището, децата имат възможност да повишат своята цялостна езикова подготовка, включвайки се в различни комуникативни сфери.

Изследването по темата на дисертацията се базира на емпирична педагогическа работа, проведена при теренни условия, осъществена лично от докторанта в рамките на детски летни лагери с деца бежанци за периода 2002 - 2011 г.

II.1. Реализиране на възпитателни дейности в сферата на интелектуалното възпитание

II.1.1. Обучение по български език за деца бежанци

Целите на езиковото обучение на децата бежанци, които владеят български език в определена степен, са насочени основно към **повишаване на техните комуникативни способности**. Езиковото обучение на тези деца се осъществява съобразно целите, заложи в ДОО на МОМН в учебните програми по български език и литература за различните етапи на средно образование.

В условията на детски летен лагер програмата за езиково обучение включва занимания в рамките на четири учебни часа, както и допълнителни езикови занимания, осъществявани в различни форми - образователни игри, провеждане на екскурзии и др.

В началото на лагерната смяна децата се разделят на три учебни групи в зависимост от нивото, на което владеят български език и съобразно възрастта им.

Обучението, което се провежда във връзка с овладяването на знания и умения в различни дялове на езикознанието – фонетика, лексикология, морфология и синтаксис, има за **цел да обхване различните езикови потребности** на децата от всички лагерни групи, като способства за **подобряване на правоговорните и правописните им умения и обогатяване на техния лексикален запас**.

Литературните занятия са подчинени преди всичко на нуждите на езиковото обучение, като паралелно с това тези занятия затвърждават знания и умения за работа с текст, които са усвоени в училище. Включването на интерактивни и игрови методи прави езиковите занимания по-интересни и

увлекателни за децата, което допълнително допринася за тяхната мотивация и активно участие в различни дейности.

Децата бежанци, невладеещи български език, се включват в две организационни форми на езиково обучение - по време на **летен лагер, проведен извън София** и **лагер, проведен в София**. Езиковият курс, провеждан в София, е с продължителност три до четири месеца, което предоставя и по-големи възможности за децата да овладеят български език в хода на интензивното обучение. И в двата случая основната насоченост на педагогическата работа е свързана с овладяване на комуникативно-речеви умения и на начални умения за четене и писане.

Дейностите, имащи **интегративен характер**, провокират мисленето и въображението на децата, стимулират развитието на различни познавателни и творчески умения.

Народните приказки са особено подходящо средство, предоставящо широки възпитателни възможности, посредством които децата могат да повишат своите умения за работа с текст. **Илюстрирането** на епизоди от приказки, както и работата върху творчески задачи, допринасят за обогатяването на детските представи за характерните особености на приказния сюжет.

Драматизацията е един от методите, способстващ за резултатното овладяване на български език от децата, независимо от тяхната възраст, който съдейства както за цялостното развитие на речта им, така и за развитието на тяхното творческо въображение.

С деца бежанци, които не владеят български език, се осъществява индивидуална форма на обучение.

II.1.2. Осъществяване на екскурзии като извънучилищна възпитателна форма

По време на всеки лагер се организират **екскурзии до различни туристически обекти**. Екскурзията е подходяща форма за актуализиране и затвърждаване на знания по учебните предмети история и география, придобити от децата бежанци в училище, а също така и за обогатяване на техния лексикален запас в тези области.

С децата бежанци също така се провеждат и **дейности с игрови характер**, които са насочени към активиране на техните познавателни способности. В условията на колективната работа по време на игрите с учебна насоченост у децата се изгражда положителна мотивация за участие, което допринася и за по-пълно компенсиране на дефицити в знанията им.

Като обобщение на резултатите от възпитателната дейност в областта на интелектуалното възпитание може да се посочи следното: подобряват се цялостните комуникативно-речеви способности на децата, усъвършенстват се техните правоговорни и правописни умения, подобряват се уменията им за работа с текст, развива се творческото мислене. Също така децата бежанци разширяват знанията си, свързани с историята на нашия народ, както и с географските забележителности на България.

Въз основа на реализираните дейности е разработен модел на интелектуално възпитание (виж приложение № 1).

II.2. Реализиране на възпитателни дейности в сферата на нравственото възпитание

Една част от основните възпитателни дейности по време на летните лагери с деца бежанци се реализира в сферата на нравственото възпитание.

Съобразно заложените възпитателни цели са осъществени различни дейности, чиято основна цел е обогатяване на представите на децата за положителен модел на поведение, както междуличностно, така и в рамките на общност от деца с различен културен произход. Провеждането на беседи, а също и работата с различни текстове, допринасят за формиране и затвърждаване на представите на децата за общочовешки нравствени ценности. Още в началото на лагерните занимания се определят правила за поведение, основаващи се на принципа на толерантното отношение в среда, обхващаща деца с различна национална, етническа и религиозна принадлежност.

Цялостната възпитателна дейност способства за развиване на определени **нравствени качества** у децата и за **обогатяване на техния социален опит**. В резултат на това може да се каже, че тя способства за формиране на представи за модели на толерантно общуване у децата, и за развиване на социални умения, основаващи се на **положително възприемане на другите**, независимо от тяхната възраст, възгледи и културна принадлежност.

Въз основа на реализираните дейности е разработен модел на нравственото възпитание (виж приложение № 2).

II.3. Реализиране на възпитателни дейности в сферата на интеркултурното и патриотичното възпитание

Съобразно задачите на интеркултурното и патриотичното възпитание, реализирано по време на лагерите, възпитателната дейност, осъществена по време на различни занятия, е насочена към опознаване на **фолклорните компоненти** като част от **културната традиция** на децата, представители на различни националности и етноси, **формиране и**

развиване на умения за общуване в многокултурно общество, формиране у децата на положително отношение към „не своя“ култура и културна традиция, както и обогатяване на знанията за собствената традиционна култура.

В контекста на интеркултурното възпитание се провеждат също така и занятия, посветени на словесния фолклор, по време на които децата се запознават с народни приказки, пословици и поговорки на различни народи.

Рециталът **„Вечер на дедите“**, който се провежда на всеки от летните лагери, предоставя добри възможности за **изявяване на културната идентичност** на децата бежанци, а също така способства за това те да поддържат и да популяризират своята култура извън рамките на общността, към която принадлежат.

Друга форма за реализиране на извънучилищна дейност, имаща възпитателен характер в контекста на патриотичното възпитание на децата бежанци, е честването на **празници**, традиционни за бежанските общности, пребиваващи у нас. Ежегодно в Държавната агенция за бежанците и в сградата на Български червен кръст бежанците имат възможност да отбележат своите празници. Изпълненията на децата участници в празничната програма на майчин език, включващи стихотворения и песни, допринасят за това у тях да се затвърди положително отношение към различните проявления на културата на произхода, сред които особено място заема именно езикът.

Съвместното участие на родители и деца в празничната програма има силно емоционално въздействие върху децата. **Патриотичното възпитание**, реализирано по време на празниците, дава възможност за осъществяване на идеята за културна приемственост на ниво семейство и на ниво общност.

Част от занятията са тематично ориентирани към българския фолклор, неговата специфика и различни компоненти, които разкриват

различни черти от духовната култура на нашия народ. Участието на децата бежанци в тези занятия е особено полезно с оглед протичане на процеса на интеграция.

Като обобщение на резултатите от цялостната дейност в сферата на интеркултурното и патриотичното възпитание може да се каже, че извънучилищните институции предоставят на децата бежанци различни възможности за съхраняване на културното наследство и способстват за това децата да не се отчуждят от традициите на народа си. Чрез участието си в различни форми на интеркултурно възпитание децата натрупват опит за общуване с хора от други култури и изграждат положително отношение към тях. Също така обогатяват знанията си за собствената култура и уменията си да определят своята културна идентичност.

Въз основа на реализираните дейности е разработен модел на интеркултурното и патриотичното възпитание (виж приложение № 3).

II.4. Реализиране на възпитателни дейности в сферата на екологичното възпитание

Основна цел на дейността в сферата на екологичното възпитание е **формирането на положително и отговорно отношение към природата**. Участието в летните лагери предоставя на децата бежанци възможност да се запознаят с характерните особености на типичните за планинските условия природни явления, както и с определени представители на растителния и животинския свят.

В планината децата наблюдават различни закономерности, свързани с взаимодействието между елементите в природната среда.

Реализирането на екологичното възпитание включва също така провеждането на различни по вид и тематика занимания, чиято задача е да се обогатят знанията на децата за особеностите на природните

забележителности на България. Във връзка с това децата имат възможност да се запознаят с различни материали - научно-популярни текстове и фотографии, представящи тези забележителности.

Също така се провеждат и занятия, реализирани от представители на Планинската спасителна служба, цел на които е децата да овладеят основни знания и практически умения за правилно поведение в планината. Лагериците се включват и в творчески дейности, каквито са например изработването на **табла**, провеждането на **познавателни игри и викторини**, при които затвърждават знанията си, придобити при непосредственото общуване с природата.

Особено вълнуваща за децата е реалната им среща с различни животни - при посещение в зоологическа градина, в резервати и ферми.

Като обобщение на резултатите от този вид дейност може да се каже, че децата разширяват познанията си за връзката между елементите и явленията от околната среда и имат възможност да добият нови непосредствени представи за живота в планината, както и за начините, по които човекът може да общува с природата като запазва хармонията при взаимодействието си с нея.

Въз основа на реализираните дейности е разработен модел на екологично възпитание (виж приложение № 4).

II.5. Реализиране на възпитателни дейности в сферата на естетическото възпитание

В извънучилищни условия участието в различни по характер, съдържание и форма дейности, свързани с изкуството, е изключително вълнуващо за децата.

Възпитателни дейности в областта на изкуството с деца бежанци се организират от различни институции, като например Интеграционния център

за бежанците към Държавната агенция за бежанците при Министерски съвет - в Клуба по художествени занаяти и в Ателието по живопис.

Дейности в областта на естетическото възпитание се осъществяват и по време на летните лагери, осъществявани от Бежанско-мигрантската служба. В лагерната среда децата бежанци имат възможност да се занимават с различни изобразителни дейности: рисуване, моделиране, апликиране, изработване на табла. **Изложбите на детските рисунки** предоставят възможност за творческа изява на всеки един от лагерниците. Децата рисуват на свободна тема, на теми, свързани с България, както и с родните им страни.

Един от аспектите на дейността в областта на естетическото възпитание е свързан с **опознаването на културните и природните забележителности на България**. Децата изобразяват обекти от различни краища на нашата страна след посещение на определени градове или местности – традиционни български къщи, културни паметници, красиви природни кътове.

На всички летни лагери децата реализират творческа дейност, като упражняват и усъвършенстват своите умения, свързани с техниките на моделиране и апликиране при изработването на тематични пана, както и на фигури от пластилин и глина.

Използването на различни изобразителни техники при изпълнение на поставените на децата творчески задачи допринася за затвърждаване и разширяване на знанията и уменията им за подбор на подходящи изразни средства, предоставя възможност за **изява на техните творчески способности**. Също така чрез възможностите на изобразителната дейност се представят елементи от традиционната култура на децата, което допринася за реализиране на определени задачи и от областта на инеркултурното възпитание.

Дейностите, свързани с театрална изява, реализирана по време на някои от лагерите, включващи подготовка и представяне на драматизация по

народна приказка или литературно произведение, които са подготвени от децата във всяка от групите, предоставят възможност за съчетаване на елементи от различни области на изкуството. Представленията се изнасят през последната лагерна вечер. Участието в драматизация предоставя на децата бежанци възможност за лична изява, за реализиране на различни творчески идеи иза формиране на начални умения за сценично поведение.

С децата бежанци се провеждат също и **арттерапевтични дейности**, чието положителното въздействие – например на рисуването, както и на театъра чрез приказка, благоприятстват за подобряване и стабилизиране на психологическото състояние на децата.

Въз основа на реализираните дейности е разработен модел на естетическо възпитание (виж приложение № 5).

ТРЕТА ГЛАВА. АНАЛИЗ НА ПРОДУКТИ ОТ ТВОРЧЕСКА ДЕЙНОСТ НА ДЕЦА БЕЖАНЦИ

Продуктите от творческата дейност, каквито са детските рисунки и есета, представляват добър материал за анализ, свързан с различни аспекти от процеса на интеграция на децата бежанци в обществото ни.

По време на един от лагерите са проведени изследвания с цел да бъдат установени характеристиките, свързани с интеграцията на децата бежанци в нашето общество. От направен анализ на резултати от изследване на продукти от дейността, а именно детски рисунки на тема: „България – моята втора родина“, „България, страната в която живея днес“, както и есета на същите теми, може да се обобщи, че при децата **успешно протичат различни етапи от интеграционния процес**. Те се чувстват добре приети в средата на своите връстници, възприемат се като част от обществото ни.

Друго изследване, отново проведено по време на летен лагер, има за **цел да установи степента на културна самоидентификация на децата бежанци**. Резултатите от детските рисунки на тема: „Кътове от моята родна страна“ дават основание да се приеме, че децата имат **добре съхранена културна идентичност**. В своите рисунки те пресъздават спомените си от родната страна. Изборът на изобразените обекти по темата показва, че децата имат висока степен на запазена културна идентичност. Темата предоставя и добра възможност за децата да представят различни елементи от своята традиционна култура.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ – РЕЗЮМЕ

Различни фактори определят наличието на обществената категория бежанци. Тези фактори, свързани с миграционните процеси и условията за живот в приемащата страна, оказват своето въздействие върху общото психическо състояние и учебните постижения на децата бежанци. Ролята на училището и педагозите е изключително отговорна във връзка с адаптацията и интеграцията на децата бежанци. В процеса на педагогическата работа децата трябва да бъдат насочвани към **дейности, които ще намалят негативното въздействие** от периода на придвижване и ще ги улеснят в овладяването на учебния материал.

Основните принципи на интеграция на мигрантите в страните от Европа, както и международният опит в прилагането на определени интеграционни политики, са необходимата предпоставка за успешно протичане на процеса на адаптация и интеграция съобразно законите и разпоредбите на международноправните документи и интеграционните програми.

У нас функционира добре изградена мрежа от институции, реализиращи дейността си съобразно Националната програма за интеграция на бежанците, в т.ч. и за децата бежанци, обхващаща всички аспекти, посочени в международноправните документи, които са в съзвучие с Конвенцията за правата на детето и Закона за правата на бежанците.

Достъпът до образование съобразно международното законодателство е сред основните права на децата бежанци. Включващото образование предполага оптималната социализация на децата бежанци, способства за цялостната им личностна реализация, а също така при постигане на добър резултат в този процес се гарантира и успешното им интегриране в българското общество.

Въпреки трудностите, които съпътстват интегрирането на децата бежанци към българската образователна система, те имат добра възможност да получат образование. Сериозен принос за успешно интегриране на тези деца в рамките на българското училище имат **извънучилищните институции**, основно Държавната агенция за бежанците и Бежанско-мигрантската служба на Български червен кръст. Реализирането на широкообхватна социално-педагогическа дейност способства за трайното преодоляване на трудностите, които децата срещат по отношение на образованието и социализирането си.

Благодарение на **извънучилищните възпитателни дейности** се повишават учебните постижения на децата, развиват се творческите им способности, децата овладяват определени социални модели на поведение. Реализирането на отделни аспекти на извънучилищни дейности способства за осъществяване на различни педагогически задачи чрез съчетаване на съответни форми, методи, похвати и средства, които да задоволят потребностите и индивидуалните интереси на децата.

Извънучилищните възпитателни дейности като част от цялостната социално-педагогическа работа с деца бежанци, реализирана от различни извънучилищни институции, заемат **ключово място** в процеса на адаптация и интеграция на тези деца в нашето общество.

Благодарение на **езиковото обучение на децата бежанци**, осъществявано в лагерни условия, децата са постигнали напредък по отношение на различни цели. Децата изградиха и разшириха знанията си, свързани с различни равнища на системата на българския език. Възможността за активна комуникация значително допринесе за повишаване на комуникативната компетентност на децата. Също така се усъвършенстваха и уменията им за работа с различни текстове. Езиковото обучение даде възможност на децата бежанци, които не владеят български език, да развият различни начални езикови умения, преди всичко комуникативни.

В резултат от осъществените дейности в **сферата на интелектуалното възпитание** беше постигнато следното: децата бежанци обогатиха представите си за културното и историческото наследство на нашата страна, опознаха нейната уникална природа чрез провеждане на учебни екскурзии. Това, от своя страна, доведе до обогатяване на представите на децата за културното и историческото богатство на нашия народ, до изграждане на трайни впечатления в съзнанието им и повишаване на общата им култура. Игровата дейност, реализирана в контекста на интелектуалното възпитание, способства за успешно реализиране на

различни учебно-възпитателни цели, свързани с различни предмети, изучавани в училище.

Комплексната възпитателна дейност в областта на **нравственото възпитание** показва, че тя способства за изграждане на представи за определени нравствени категории в съзнанието на децата бежанци. Чрез различни дейности у децата се формираха нравствени качества, свързвани със спазване на етични норми и правила за поведение. Формираха се умения за толерантно отношение в междуличностното общуване и в общуването с деца представители на различни култури, възпита се чувство на отговорност за собствените постъпки.

Чрез реализираните дейности в контекста на **интеркултурното и патриотичното възпитание** бе предоставена възможност за съхраняване на културната идентичност на децата бежанци. Особено значима тук е възможността за изразяване на различни аспекти на културата на произхода – майчин език, традиционни песни, танци, носии. В условията на детски летен лагер децата имаха възможност да рисуват и пишат по теми, свързани с родината. Също така те се запознаха с различни елементи на традиционната култура и нейните елементи и разшириха представите си за културната традиция не само на своя народ, но и на другите народи. Децата натрупаха опит за идентифициране на представители на други култури и за определяне на културна самоидентификация.

Като обобщение от дейността в сферата на **екологичното възпитание** могат да бъдат отчетени следните резултати: участието на децата бежанци в тези дейности разшири представите им за природата, възпита у тях сериозно и отговорно отношение към нея. Бяха формирани знания и умения у децата за правилно поведение в планината, затвърдиха се представи за природата и нейните обитатели. Комплексната възпитателна дейност допринесе за това у децата да се формира положително отношение към природата, както и знания за определяне на мястото и ролята на човека в нея.

В сферата на **естетическото възпитание** бяха постигнати следните резултати: децата разшириха своите изобразителни знания и умения и обогатиха своето въображение и творчески способности. Цялостната изобразителна и приложна дейност и участието в театрална дейност /драматизация на народни приказки и литературни произведения/ обогати представите им за изкуството, усъвършенства се творческото им мислене. Също така чрез реализирането на арттерапевтична дейност се способства за подобряване на общото психическо състояние на децата, обогатява се социалният им опит.

Осъществените **анализи на продукти от творческа дейност** – с цел да бъдат установени характеристиките на интеграцията на децата бежанци в нашето общество и с цел установяване на степента на културна самоидентификация на децата бежанци показват, че при тях успешно протичат етапи от интеграционния процес. Те не се чувстват изолирани в

социалното пространство. Налице е вече изградено положително отношение на живота в страната ни. Децата имат добре съхранена културна идентичност. В своите рисунки те пресъздават спомените си, като основни обекти на изображение са природни пейзажи, характерни за родната страна, както и елементи от селищното пространство, показващи характерни особености на специфичната архитектура.

На базата на представеното в дисертационния труд могат да бъдат направени следните изводи:

1. Педагозите, реализиращи различни извънучилищни педагогически дейности с деца бежанци, е необходимо да насочат своето внимание на първо място към възстановяване на усещането за нормалност в живота на тези деца, като им се оказва емоционална подкрепа, която да подпомага процеса на социализация на тези деца и интеграция към училището.

2. От особено значение е реализирането на извънучилищни възпитателни дейности, способстващи за изграждането на децата от тази социална група като личности, които ще заемат равноправно място в нашето общество и няма да бъдат обречени на социална изолация.

3. Процесът на адаптация и интеграция може да протече успешно само при условие, че бъде запазена културната идентичност на бежанците. Ето защо на децата трябва да бъде предоставяна възможност в хода на възпитателната дейност да изявяват своята културна традиция.

4. Извънучилищните възпитателни дейности предоставят широки възможности за подпомагане на образователните постижения на децата бежанци.

ПРИНОСИ

1. Осъществено е теоретично изследване на основните проблемни области, свързани със социалната и образователната интеграция на децата бежанци.

2. Извършено е системно изследване на дейности в различни направления на възпитанието, осъществявано с деца бежанци в рамките на извънучилищна педагогическа дейност.

3. Разработена е комплексна методика за педагогическа работа с деца бежанци в условията на летен лагер като извънучилищна възпитателна форма за осъществяване на педагогически дейности, насочени към развитие на децата бежанци в сферата на интелектуалното, нравственото, естетическото, екологичното и интеркултурното възпитание, в това число запазване на тяхната културна идентичност.

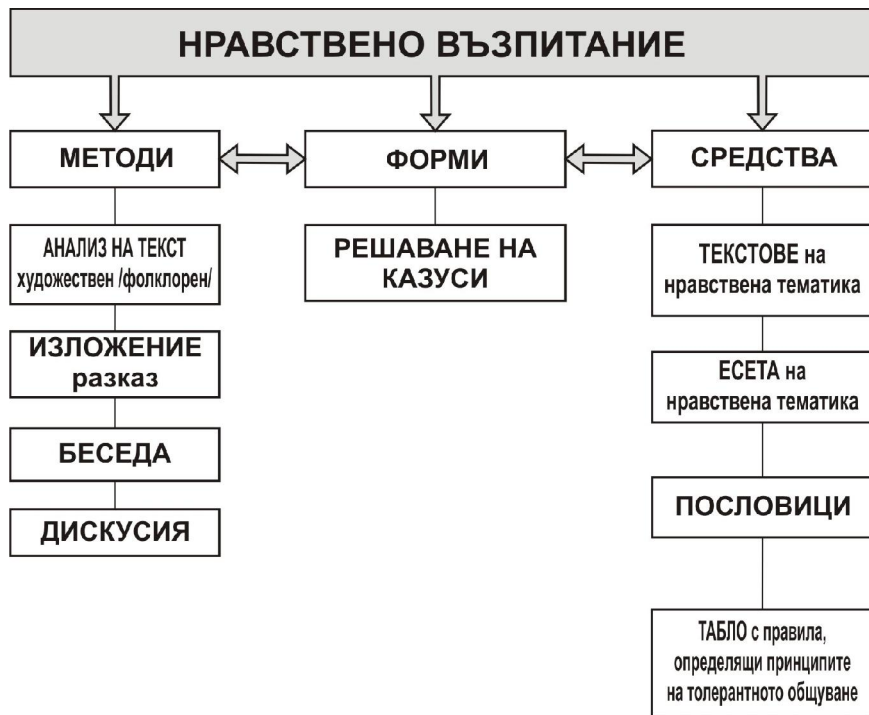
4. На базата на осъщественото многогодишно емпирично изследване са разработени модели на реализация на различни видове възпитание с деца бежанци, които могат да послужат като основа за последващи практически дейности с деца с такъв социален статут.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 1
МОДЕЛ №1

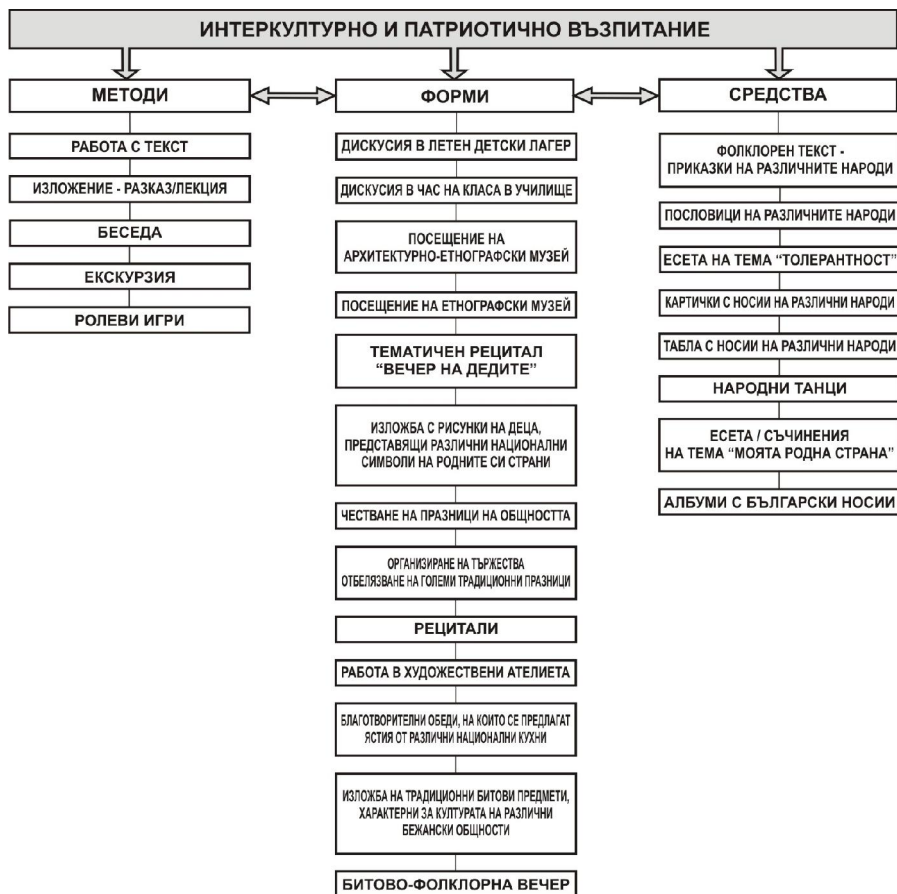
ПРИЛОЖЕНИЕ № 2

МОДЕЛ №2

ПРИЛОЖЕНИЕ № 3

МОДЕЛ №3

ПРИЛОЖЕНИЕ № 4

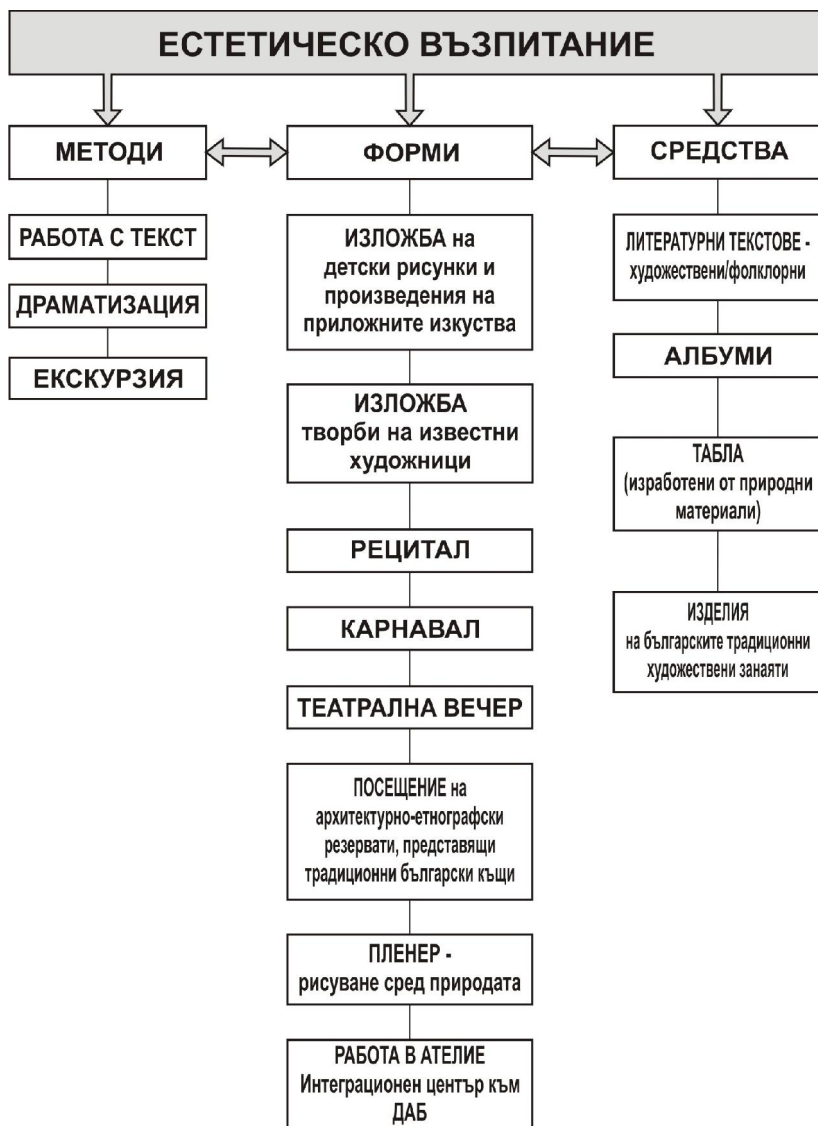
МОДЕЛ №4

ПРИЛОЖЕНИЕ № 5

МОДЕЛ №5

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Тодорова, А. Допълнително обучение по български език на деца бежанци.- Начално училище. 2006, №3, №5.
2. Тодорова, А. Културни традиции в извънучилищната педагогическа дейност с деца бежанци в България. - Начално образование. 2006, №5.
3. Тодорова, А. Фолклорът в контекста на интеркултурното и патриотичното възпитание на деца бежанци. - Образование. 2008, №4.
4. Тодорова, А. Формиране на нравствени ценности на деца със статут на бежанци в България в условията на детски летен лагер. -Педагогика. 2008, №6.
5. Тодорова, А. Драматизацията в извънучилищното обучение на деца бежанци. - Образование. 2009, №2.
6. Тодорова, А. Съхранение на културната идентичност на деца бежанци в България. - Образование. 2010, №1.
7. Тодорова, А. Творчески подходи в обучението по литература на деца със статут на бежанци. В: Съвременната педагогическа реалност. Разград. 2009.
8. Тодорова, А. Обучението по български език на деца бежанци в извънучилищни условия. - Годишник на СУ „Свети Климент Охридски“. Книга Педагогика, т. 103. Под печат.
9. Тодорова, А. Партньорството между училището и извънучилищните институции в процеса на адаптация и интеграция на децата бежанци към изискванията на българското училище. В: Диалогът между поколенията и обществените структури чрез училищната институция. С., 2010.
10. Todorova, A. Modernization and further development of the intercultural theory and practice in Bulgaria. In: Policies and practices for teaching sociocultural diversity. A framework of teacher competences for engaging with diversity. Council of Europe Publishing. 2010.